

A svinjai kutyaevők

Részlet

1.

Tornalja olyan néptelen volt, mintha a lakosság saját városát ürítette volna ki. A poros főutca, amely a tizenöt kilométerre lévő magyar határig, de az is lehet, hogy a mongol sztyeppékig visz, nyílegyenesen szelte át a helységet, ahol ezen a napon az összes bolt, büfé és hivatal már délelőtt tízkor bezárt. Az egyemeletes sárga házak, melyek közül sok még a monarchia idejében épült, derékszögbe rendezett sorokban álltak, szépen ki voltak tatarozva, és lakatlannak látszottak. Útközben egyetlen emberrel sem találkoztam, míg végül fojtott hangokra és zajokra lettem figyelmes, amelyek egy sarokház homályából szüremlettek ki. Gyorsan, nehogy kibúvót lelhessek, beléptem a Casablanca presszó nyitott ajtaján, ahol az eseménytelenség világközpontját gyanítottam fölfedezni.

A Casablanca kocsmá volt, és egyetlen, nagy és komor helyiségből állt, amelyet szúrós hűgyszag itatott át. Tíz súlyos asztalánál egyenként két-három munkás ült overallban, és már a déli menüt fogyasztotta – pörköltet knédllivel –, és ormótlan, sírok mécsesstartóira emlékeztető pohárból pálinkát ivott hozzá. Csak néhányan társalogtak, a legtöbben némán majszoltak, tekintetüket kimerülten a tányérba süllyesztették, s csak azért emelték fel néha róla, hogy a söntés fölötti tévére pillantsanak, amelyben néhány gazdag öreg hölgy Amerikából szlovákul évődött egymással; a vénlányok időtlenkedése a filmbeli fiktív közönséget folyamatosan nevetésre ingerelte, míg az asztalnál ülőket teljesen hidegen hagyta. Még éppen hogy sikerült leintennem a pincért, egy szőkés vörös, tenyeres-talpas harminc és negyven közötti férfit, nehogy gépies rutinból nekem is mindjárt pörköltet, knédlit és pálinkát hozzon. Egyetlen, korombeli vendég ült a tévének háttal. Tekintetéből már-már teljesen kihunytt a kedves csibész vagánysá-

ga, amellyel egykor talán sikereket ért el, bár biztosan nem eleget. Most keszeg, kiaszott iszákos volt, aki egymagában itta az üvegből a sört, és hangok nélküli beszélgetést folytatott magával. Mikor valamennyi vendéget ellátta, a pincér odaállt asztalom elé, a mellére bökött, és azt mondta: „április – én – Budapest”, s ezt diadalmas ábrázattal addig ismételte, amíg bólintva értésére adtam, hogy megértettem, mennyire kétségbeesett.

Kisvártatva egy férfi lépett a helyiségbe, nehéz, poros kerékpárját áttolta a küszöbön, majd a söntésnek támasztotta, és számlakattal gondosan lezárta. Ténykedéséről nemigen vettek tudomást, s miután szeme hozzászokott a sötétséghez, az iszákos asztalához ment, leült, és a pincértől tálcán egy üveg sört kapott pohár nélkül, amit sietve lehúzott. A két férfi egy ideig még szótlánul ivott tovább, majd a jövevény ugyanolyan hirtelen, ahogy jött, felállt, a söntéshez ment, kioldozta kerékpárját, és köszönés nélkül kitolta az ajtón.

A Casablancán kívül most, tizenegy órakor sem lehetett látni senkit. Csak a községháza előtt söpörgette egy cigányasszony szobaseprővel a járdát. Örült, hogy látom, mint sertepertél, s amikor elballagtam mellette, magasba emelte seprűjét, mintha meg akarná engedni nekem, az idegennek, hogy én is söpörgessek egy kicsit, s részt véve a város megszüpítésében, valamelyest honossá váljak benne. Tornalján nem a romák, hanem a magyarok adják ki a legnagyobb nemzeti kisebbséget. A helynek történelme során több ízben nevet kellett változtatnia, 1945 és 1990 között Safárikóvának hívták, tisztelgésül Pavel Jozef Safárik, a szlovák tudós előtt, aki kétszáz évvel ezelőtt minden szlávok humanista egyesítéséről álmodott, ám maga soha nem járt Tornalján, sem a szlovák Karszt-vidéken, amelynek délnyugati nyúlványainál a helység fekszik. A járás székhelye a húsz kilométerre lévő Revuca/Nagyróce, amely két évvel ezelőtt a hatósági kínzás esete miatt vált híressé. Egy rendőr, bizonyos ifjabb Ondrej Hudák, az őrszobán úgy összeverte Karol Sendrej ötvenegy éves romát, hogy az síró gyermekeinek kíséretében a polgármester háza elé vonult panaszt tenni. Miután előadta panaszát, a polgármester, név szerint idősebb Ondrej Hudák a szolgálatból rosszkedvűen hazatérő fiával együtt addig ütlegette, míg meg nem halt. Mivel egy szlovák emberjogi bizottság felkarolta az esetet, híre ment, noha a nagyrócei kórház a hivatalos halotti bizonyítványban már megerősítette, hogy Karol Sendrej májrepedésével, koponyasérülésével, csonttöréseivel és belső vérzéseivel természetes halált halt.

A buszpályaudvar táblája szerint kétóránként indult busz Nagyrócebe, a jó néhány koszos jármű azonban szorosan egymás mellett parkolt, és nyilvánvaló volt, hogy már régóta ott álltak, és elfelejtették őket. A busz-

pályaudvar mögötti kis parkban aztán mégis hallhattam, milyen is az, a tornaljai nevetés. Néhány fiatal iskolatáskáját ledobva, unatkozva ült két szemközti padon, és mielőtt belehalt volna az unalomba, inkább ültében versenyt rendezett távolsági és célba köpésből. Amikor két jó köpet félúton a két pad között egymáson csattant, örömjongás tört ki; s mintha megtört volna a varázs, amely e mai délelőttre telepedett, egy fantomkéz ugyanabban a pillanatban beindított egy motort, sziszegve becsukódott egy busz hidraulikus ajtaja, és a menetrend szerinti nagyrócei járat egyetlen utas és látszólag vezető nélkül, percre pontosan elhúzott az orrom előtt.

2.

A kilencvenes években az éppen csak megszülető szlovák közvélemény – amely legszívesebben a gazdasági sikerjelentésekből merített erőt – azzal a kellemetlen ténnyel szembesült, hogy szaporodnak a romák elleni erőszakos cselekmények. Pogromszerű rajtaütésekről jöttek hírek az idilli falvak szélén vegetáló romatelepekre, meg futballmérkőzések vagy kocsmázások utáni spontán verekedésekről a városokban. Ezt a kapitalizmus nyers szerkezetével magyarázták, amely néhány év alatt maradéktalanul lerombolta mindazt a megörökölt biztonságot, amit a valós szocializmus paternalista rendszere nyújtott alattvalóinak. Tény, hogy a negyvenöt év alatt, ameddig Szlovákiában a kommunizmus uralkodott, a romáknak nem kellett attól félniük, hogy szkinhedek támadják meg őket, akkor ugyanis nem léteztek a kopaszfejűek portyázó hordái, amelyek belvárosi embervadászattal múlták az időt. A romák sem voltak, amint ma Kelet-Szlovákia számos településén azok, maradéktalanul munkanélküliek, a sztálinizmusban ugyanis mindenkinek dolgoznia kellett, az azt követő években pedig hivatalosan mindenkinek munkához kellett jutnia, ott is, ahol ez teljesen terméketlen ténykedést takart. A problémát, amit a „népesség változó lakhelyű csoportjai” jelentettek a parancsuralmi államnak, a kommunista párt egy 1958-as dekrétummal olyan módon igyekezett megoldani, amely humanusnak hangzik, ám következményeiben barbárnak bizonyult.

Egy sor, kivétel nélkül rózsaszín hivatalnok-optimizmussal megfogalmazott rendelettel ugyanis szocialista, Csehszlovákia minden más szocialista állampolgárával egyenjogú állampolgárokká nyilvánították a romákat. Származásuk miatt sem sérelem, sem hátrány nem érhetette őket, sőt hivatalosan meg sem különböztethették őket más nemzetiségektől. Ez a harsonszó egy olyan korszak nyitánya lett, amelyben némelyik romacsoportnak sikerült integrálódnia a szocialista társadalomba, munkát találnia a nagy ipari kombinátokban, és saját gyermekeit is állami oktatásban ré-

szesítenie, akik közül néhányan még főiskolára is jártak és lediplomáztak. Igaz, hogy ekkor már zömükben nem voltak többé romák. Ahogy – szocialista állampolgárokként megannyi szocialista állampolgár között – jogot nyertek az oltalomra és támogatásra, egy csapásra megtagadták tőlük azt is, hogy külön népcsoport legyenek saját hagyományokkal, saját nyelvel, egyedi kulturális szükségletekkel. Nyelvüket dialektussá minősítették, amelyet óvodában és iskolában tanulni, hivatalban, a hatóságokkal való érintkezésben használni nem volt szabad; kultúrájukat a szociális elmaradottság jelének tartották, s úgy vélték, a romák ebből úgy találhatnak a leggyorsabban kiutat, ha megfosztják őket hagyományaiktól, és elfeledtetik velük, hogy eközben mit vettek el tőlük a haladás meg az egyenjogúság kedvéért. Egyszóval, a romák a törvény előtt egyenlőkké váltak az egyenlők között, ám csak azzal a föltétellel, hogy most már másmilyenek sem lehetnek többé. A romák talán csakugyan vágytak rá, hogy végre azonos állampolgári jogokat kapjanak; ám arra, hogy nyelvüket, életformájukat, kultúrájukat feladják vagy mint szégyenfoltot megtagadják, sem hajlandók, sem képesek nem voltak.

Dicséretes kísérletéhez, hogy a három-négyszázezer romát integrálja a szlovák társadalomba, a kommunista rezsim igencsak brutálisan látott hozzá. A hagyományos telepeket eldőzerolták, lakóikat különböző ipari övezetekbe telepítették szét, és a gombamód szaporodó lakótelepekbe zsúfolták. A klánokat, amelyekben a romák az évszázadokat viszontagságaikkal együtt túléltek, lehetőleg szétverték, tagjaikat elszakították egymástól, kit a nyugatcseh vidékre, kit az ukrán határhoz irányítottak dolgozni. Azt remélték, hogy a romák, akik eddig a klán elavult szerveződési formájában lettek oltalmat, eztán majd üzemi brigádokban és lakóbizottságokban érzik otthon magukat. Míg eddig attól szenvedtek, hogy örökké csak etnikailag azonosították, és időről időre rasszista pogromokkal üldözték őket, most arról értesülhettek, hogy a cigányság igazában se nem etnikum, se nem faj, hanem reakciós réteg, olyan lumpenproletariátus, amelyet mindenáron föl kell zárkóztatni az uralkodó munkásosztályhoz.

Mihez lehet kezdeni az olyan emberekkel, akik nyakig ülnek a nyomorban és a koszban, és mégis arra hivatottak, hogy azzal az osztállyal szövetkezzenek, amely állítólag uralmon van az országban? A foglalkozások, amelyekkel a romák évszázadokon át fenntartották magukat, fölöslegessé váltak. Amíg voltak parasztok, akik saját földjüket művelték, idényszerűen foglalkoztatták a nomadizáló romákat, s a falvakban, amelyeken átvonultak, sokszor már türelmetlenül várták őket. Akár hályogkovácsként állították talpra a lesántult lovakat, hogy újra be lehessen fogni őket a szekér elé – amelynek mindjárt a kerekét is megjavították –, akár aratóként

jelentek meg arra a néhány hétre, amíg be kellett takarítani a gabonát, hogy ne menjen tönkre – a vándorló romák sokféle módon integrálódtak a gazdasági életbe, egyúttal pedig a maguk törvényei szerint éltek saját, mobilis világukban. Ugyanez igaz volt mindazokra is, akik rég megtelepedtek, és akikre kovácsként, bádogosként vagy fazekasként minden város kézművességének és kisiparának szüksége volt.

De mi van akkor, ha már nincsenek magángazdaságok, csak kolhozok, amelyek munkaeszközeit szigorú terv szerint gyártják a nagy gyárakban, és szakemberek tartják karban, és mi van akkor, ha a kisiparosokból, e megvetendő kistőkésekből végre osztálytudatos ipari munkások váltak? A szocialista társadalomnak, miközben folytatta a nehézipar erőltetett fejlesztését és a gazdák kisajátítását, a romákkal váratlan nehézségei támadtak, jóllehet épp azt hangoztatta, hogy felszámolta jogfosztottságuk alapjait. Sok roma tovább vándorolt, de már sehol sem várták őket; mások voltak olyan hálátlanok, és nem lettek boldogok a szép lakótelepeken a munkásosztály között, leléptek, hogy a városok és falvak peremén hozzák létre új, a csatornarendszerbe és áramhálózatba bekötetlen telepeiket.

Obstrukció, gonosz szándék vagy a természet rendeltetése: a romák sorsáért aggódó bürokraták a hetvenes évek derekán mindenestre ráébredtek, hogy Szlovákiában több roma van, mint valaha, hogy sokan közülük betegek, egyszersmind azonban iszonyúan termékenyek is. A népjóléti tárca ezért 1977-ben rendeletet bocsátott ki, amely mind a két gondot orvosolni kívánta, a rossz egészségi állapotot meg az oly egészségtelenül erős szaporulatot is. A roma nőket, akik kórházba jutottak, mert fekvőbeteg-kezelésre szorultak vagy mert szülni akartak, akarataik ellenére vagy a tudtuk nélkül sterilizálták. Másokat, akiknek nem volt okuk rá, hogy orvosok kezére bízzák a sorsukat és ennek során elveszítsék azt, ami az ő társadalmukban időtlen idők óta a legnagyobb értéket testesítette meg – tudniillik azt a képességet, hogy gyermeket, minél több gyermeket nemzzenek és szüljenek –, szociális gondozók csábították a kórházakba azzal az ígérettel, hogy a sterilizálás csak néhány évig hat, és tekintélyes jutalom, harmincezer korona jár érte. Nem tudni, hány romát sterilizáltak a szocializmus utolsó éveiben; csak azt tudni, hogy a tucatnyi nőből, aki később bírósághoz fordult, hogy vádat emeljen a szociális gondozók, az orvosok, az állam ellen, egy sem kapta meg az igazát. A sarjadozó kapitalizmus jogászai és szakértői megerősítették: a rothadozó kommunizmus közgyógyászai csak azért sterilizálták szériában a roma nőket, mert további terhesség esetén sem az anyánál, sem a gyereknél nem lehetett kizárni az egészségkárosodást.

3.

Korán ébredtem, mert a mellettem lévő két szobában egy-egy férfi üvöltött a mobiljába. Először arra gondoltam, hogy az én szobámon keresztül vitáznak egymással, de a tőlem jobbra lévő arról számolt be feleségének megbántódott bécsiességgel, hogy mennyire nehezek voltak az előző napi tárgyalások, és kivel melyik bárban hány konyakot kellett meginnia, míg a balra lévő egy számomra ismeretlen, sőt titokzatos nyelven adott csahos utasításokat. Felkeltem és kinéztem nyolcadik emeleti ablakomból. A várost dombok vették körül, amelyekre hatalmas alvóvárosokat telepítettek; a hajnalszürkületben több sávon gurult be a városba a forgalom, amelyből a hangszigetelt ablakok miatt mit sem lehetett hallani. Késő este értem Kassára, és két óráig tartott, míg az olcsó hotelektől felküzdöttem magam a város legdrágább szállodáig. Hétközben valamennyi megtelt, az egyiket egy gazdasági küldöttség szállta meg Kazahsztánból, a másikat a szlovák kickbox-bajnokságra érkezett funkcionáriusok serege és így tovább, míg nem abban a Slovanban kötöttem ki, amelyet mindenáron igyekeztem kikerülni. Tizenkét emeletével magasodott az óvárost övező körút és a Hlavná ulica, a piacba torkolló főutca között. A kassai piac nem négyszögletes tér, hanem két házsorból áll, amelyek között több száz méter hosszú sétálóövezet nyúlik el pompás épületekkel. Ámultam, hogy itt, az ukrán határtól alig hatvan kilométerre ilyen városra bukkanok. Mert Kassa, amelynek a legtöbb közép-európai még a nevét sem hallotta, nem jellegtelen település Európa peremén, hanem igazi közép-európai város olyan főtérrel, amilyen pompását talán még egyet sem láttam, s az egész negyedet a Hlavne körül Szlovákia legnagyobb templomától, a gótikus Erzsébet-templomtól a szecessziós színházig és a számtalan polgárházig maradéktalanul restaurálták. Hogy keletre érkeztem, azt abból ismerhettem fel, hogy a gótikát itt sehol nem kozmetikázták át barokká, de a szecessziót sem pusztította el a takarékpénztárak és bankok mohó rombolásvágya. A Hlavnén még érezni lehetett, száz évvel ezelőtt hogyan sétáltak itt délutánonként a polgárok, akik titkos, emésztő vágyairól az a Márai Sándor mesélt, aki az egyik keresztutca előkelő házában született és nőtt fel. Kassa évszázadokon át Magyarország egyik legjelentősebb városa volt, szépszájú német lakója pedig Kaschaunak hívta. Amikor késő este rezignáltan bekvártélyoztam magamat a Slovanba, az elegáns lounge-ban még több tucat ember nyüzsgött. Egy szlovák tábornok mélyen foteljébe süssedve heverészett, sötétzöld egyenruháját melle fölött gyerekesen sok tarka jelvény, vállán pedig mókásan himbálózó rojtok díszítették, tisztí sapkája pedig a Billa cég maga mellé tett nejlonszatyrából kandikált ki. Egy szárnysegéd szinte percenként

jelzett a pincérnek, hogy folyamatosan hozzon ital-utánpótlást a tábornoknak meg a három ázsiainak, akik egyike civilben is a többiek előjárójának hatott. Az embernek olyan benyomása támadt, hogy itt minden második asztalnál üzleteket készítenek elő, kötnek meg vagy ünnepelnek, és mindenütt feltűnés nélküli, húsz és harminc közötti férfiak álldogáltak, akik erőgépeken vagy erőtáppal adtak formát idomaiknak, és sötét öltönyökbe voltak bújtatva. Kiválóan értették a módját, hogyan mérjék végig kihívóan a belépőket, közben egyik kezükben a mobiltelefonnal játszadozzanak, a másikban a cigaretta fogják, a harmadikkal pedig a tüköket vakarásszák. A főpincér – tiszt maga is különleges kaszinói beosztásban – rosszalló tekintettel nyugtázta, hogy régi megszokásból helyi főzetű sört rendeltem, majd azzal a magyarázattal, hogy egy szlovák szövetkezet megvásárolta a Heineken licencét, hozott egy dobozzal az ízsemleges márkából. Gyors egymásutánban megittam három dobozzal, de nem sikerült abba az enyhe mámorba jutnom, amely megváltott volna attól, hogy kényszeresen környezetemet figyeljem, így inkább feladtam, és számban az állott holland ízzel fellifteztam a szobámba.

4.

Marie Poirot tulajdonképpen nem azért tanult építészetet Grenobleban, hogy egy nap a romák vigasztalan lakásait katalogizálja Kassán. De egyszer eljutott Pozsonyba, onnan beutazta a vidéket, és beleszerelt keletbe. Most már három éve élt Kassán, és azon tanakodott, hogy munkája befejeztével haza vagy még keletebbre menjen-e tovább. Amit csinált, ahhoz egy francia segélyszervezettől kapott támogatást, a szlovák hatóságok pedig legalábbis megtűrték. Harmincas évei elején járt, kócos barna haja szanaszét állt, és a hórihorgas nők alvajáró eleganciájával közlekedett, akik elhaladtukban majdnem mindenbe beleütköznek, ténylegesen azonban semmibe; a kávéház asztalán úgy csoportosította a csészéket és poharakat, hogy attól kellett félni, kicsordulnak vagy a következő pillanatban leborulnak, ám igazában sehol nem voltak nagyobb biztonságban a dolgok, mint az ő keze közelében. Amikor belépett a kávéházba, a ki-be járó sokaság közt azonnal fel lehetett ismerni benne a francia nőt, akivel randevút beszéltem meg. Később magunk is beszélgettünk arról az etnikai látásmódról, amellyel Kelet-Európa nemzetileg kevert vidékein az emberek szinte mellékesen végigmérik és egy bizonyos nációnhoz rendelik hozzá egymást – pedig lám, mi is azonnal felismertük egymást olyan külső jegyekből, amelyeknek szinte tudatában sem voltunk. Marie kitűnően beszélt németül, és hiányosságaiért azzal

mentegetőzött, hogy elzászi nagyanyjával botor módon csak akkor kezdett németül beszélni, amikor már majdnem felnőtt.

Elmondta, hogy már Lunik IX minden egyes lakásában járt, melyekben összesen 4000–6000 roma lakhat; a pontos számot nem lehet tudni. Lunik IX-nek hívták a város délnyugati részén lévő telepet, amelyet a hetvenes években építettek egy forgalmas főút fölé, s amely azóta egy sor bürokratikus kényszerintézkedés folytán Európa legnagyobb cigánygettójává süllyedt. Messziről úgy nézett ki, mint a Kassát körülvevő többi óriáslakótelep. Az EU-küldöttségek, amelyek az utóbbi években Lunik IX-be látogattak, rövid körsétájuk során valamennyien páni félelemben estek: az unió és Szlovákia között hamarosan megszűnik a határ – mi lesz, ha a fenyegető tömegek fölkerekednek a gettóból, hogy koldulva, muzsikálva, lopva megszállják Düsseldorf, Nantes vagy Aarhus sétálóutcáit? Szlovákia annak idején szigorú utasítást kapott: gondoskodjék róla, hogy a szlovákiai romakérdés ne váljon azzá, ami már mindig is volt, mármint európai ügygégé. Azok számára kívánták megnehezíteni az áruk és személyek szabad mozgását – az egyik legfontosabb okot, amiért az unió egyáltalán létrejött –, akik e mozgást Európában évszázadok óta gyakorolják. S hogy a romák egész biztosan Szlovákiában maradjanak, néhány száz kilométerrel nyugatabbra valóságidegen segélyprogramokat találtak ki, amelyek százalmas kudarcáról aztán senki nem óhajtott közelebből tájékozódni. Már Lunik IX keletkezéséről is számos történet és legenda kering, s azok közül, akiket megkérdeztem, mindenki máshogyan ismerte. Különös tény, ha tíz-húsz évvel egy városrész létrejötte után még a városfejlesztési hivatal szakemberei sincsenek egy állásponton a tekintetben, hogy igazából milyen céllal és milyen politikai direktívák alapján építették annak idején. Egy hivatalnoktól azt hallottam, hogy Lunik IX bizonyos fokig csak hanyagságból, a tervgazdaságból a piactudás korába átörökített kaotikus tervszerűtlenség okán vált dzsumbujjává. Marie Poirot azonban másra gyanakodott.

A hetvenes években a néhány még szabad domb egyikének tetején mintakolóniát hoztak létre, a központtól a többi telepnél valamivel távolabb és nagyobb lakásokkal, mintha egykor majd sokgyerekes családok költözhetnének ide. A hivatalos tájékoztatás úgy szölt, hogy a telepet a városi és járási igazgatás hivatalnokainak, valamint rendőröknek és tiszteknek építették, s elsőként valóban ők vették tulajdonba az új lakásokat. Kassa peremén azonban már 1980 körül eldózeroltak néhány kisebb nyomortelepet, s lakóikat rozoga viskóikból Lunik IX fényűző új házaiba költöztették át. Kassa ma oly látványosan restaurált óvárosa akkor az állagromlás és szociális hanyatlás idejét élte. Egykori tulajdonosaik, a kizsákmányoló osztály megbízhatatlan elemei két nemzedékkel korábban elhagyták a házakat,

a házakat pedig kimarta a fagy, alámosta az eső, a málladozó vakolatot hatalmas penészfoltok lepték be, s miután megértek a lebontásra, már csak romák laktak bennük, akik bárhol lakjanak, ezt sehol sem érvényes bérleti szerződésekkel vagy netán telekkönyvi bejegyzéssel teszik.

A város szélén tehát egy óriás-lakótelep jött létre, a központban pedig Európa egyik legszebb építészeti együttese omladozott – és ekkor jött el Rudolf Schuster, a majdani államelnök órája. Schuster nem csak azt értette meg, hogy az óváros szanálása olyan beruházás, amely rövid távon nem térülhet meg, hosszabb távon azonban mindenképpen ígéretes. Kész volt végrehajtani azt a huszárvágást is, amelyet elődei még nem mertek felvállalni. Schuster autokrata tekintéllyel megmentette Kassa óvárosát, mégpedig úgy, hogy a lakóit elkergette. Lunik IX hivatalnokai és tisztjei seregestül hagyták ott Lunik IX-et, mihelyt rájöttek, hogy a városban etnikai tisztogatás folyik, és az elüldözöttek befogadására Lunik IX lett kiszemelve. Egy nap buszok érkeztek az óváros málladozó, komor negyedébe, bennük egy különosztag rendőreivel. A lakókat kiterelték házaikból, és jajveszékelhettek, ahogy akartak, minden teketória nélkül átszállították őket a három kilométerre lévő Lunik IX-be. Aztán markológépek, daruk és bulldózerek érkeztek az óvárosba, amelynek szanálása csak ez után az erőszakos aktus után vehette kezdetét, hogy végül a városrehabilitáció gigászi művévé kerekedjen. Marie Poirot az asztalon dobolt karcsú ujjai-val, amelyeken orvostanhallgatók anatómiai gyakorlatként minden egyes csontocskát tanulmányozhattak volna. Könnyen lehet, hogy Lunik IX-et eleve csak azért építették, mert az óvárost szanálni kellett. És mert egy olyan város szanált központjában, ahol egy nap tudományos kongresszusokat fognak rendezni, és ahová nemzetközi konszernek telepítik székhelyüket, ama sötét alakokból többé egyet sem kívántak látni.

5.

Mi tesz slummá egy slumot? Néhány éve barátaimmal egész Brooklynt beautóztuk. Az utazás több óráig tartott, és különböző világokon haladtunk át. Ötvenhárom nációnak lakja-e Brooklynt, vagy valóban százhat, ahogy a legenda járja – mivel nyílegyenesen haladtunk, mi mindenesetre olasz kisvárosokon suhantunk át, ahol a Bar Italia előtt üldögélő emberek a mamáé óta legjobb spagettiról cseréltek eszmét, arab negyedeken, ahol a nők tisztességét fekete sátorral védték, amelyet mindegyikük magával hordott, és amely csak egy keskeny szemrést hagyott belőlük szabadon, egy karib kerületen, ahol rasztások csapatai doboltak a kukákon, egy ortodox zsidó községen, ahol a férfiak fekete nadrágban, fehér ingben és kalapban jártak

az utcán, mintha még a galíciai stetlben volnának, ahonnan nagyszüleik kivándoroltak... És újra meg újra lebontásra ítélt negyedeken haladtunk át, ahol fiatalok ácsorogtak, lődörögtek, heverték az utcán, többnyire, de nem mindig feketék, sok ház kiégett, mások az összeomlás szélén álltak, és szinte mindet jelszavakkal mázolták össze, amelyek a bandák vadászterületének határát jelölték, vagy egy apatikus lakosság céltalan gyűlöletének adtak kifejezést, amely már nem volt képes változtatni a nyomorán, legfeljebb annyit, hogy maga ellen lázadó agresszivitásával még tovább fokozza ezt a nyomort. Aki Brooklynban él, kocsival vagy buszon nap mint nap áthalad ezeken a negyedeken, amelyekben bármely pillanatban kitörhet a nyers erőszak, s nem tehet másképp, kénytelen elhaladni az ilyen utcák mellett, és nap mint nap látnia kell a lerombolt házakat, a tántorgó embereket, a szomszédságába települt harmadik világot. És mégsem látja őket.

A slumban nem a szegénység, nem az erőszak, nem a munkanélküliség, nem a pusztulás a lényeges. A slum lényege a láthatatlansága. A slum ott van mellettünk, de nem látjuk. Kassán jóformán egyetlen olyan lakót sem találtam, aki valaha is járt volna Lunik IX-ben. Az egész országban alig találkoztam olyan emberrel, legyen az magyar, német, rutén, lengyel vagy szlovák nemzetiségű, aki csak egyetlen romával is közelebbi ismeretségben állt volna. Autóval tíz perc alatt el lehet jutni a városközpontból Lunik IX-be, s egy városi buszvonálnak ott van a végállomása. Ott azonban soha senki nem szállt le, aki nem a gettó lakója lett volna, vagy nem szociális munkásként ment volna oda, s amit az emberek saját városuk eme negyedéről mesélni tudnak, mindig csak hallották valakitől, aki többnyire maga sem első kézből tudta.

Háboroghatunk rajta, de a tényen ez mit sem változtat: a slum láthatatlan marad, akkor is, ha nap mint nap elhaladunk mellette, a slumot láthatatlan fal veszi körül, ez a fal pedig világokat választ el egymástól. A fal mögött más emberek élnek, akiket egyesek, akik egyébként civilizáltan tudnak viselkedni, leplezetlenül nem egészen igazi embereknek tartanak. „Messziről úgy látod, hogy egy ember közeledik feléd – mondta valaki, aki előzőleg fölöttébb szívélyesnek mutatkozott velem szemben –, s mikor aztán odaér, látod, hogy csak egy cigány.”

Ha a városból kivezető főútról felkanyarodik az ember a gettóba, egy eldugott kis útra lel, amely Lunik IX-et Kassa következő elővárosával köti össze. Autó vagy gyalogos ritkán jár rajta, mert aki Myslavába akar jutni, inkább a főutat használja, amely előbb elhalad a Lunik IX dombja előtt, aztán nem egészen száz méterrel arrább elágazás nyílik belőle Myslava felé. Utóbbi egy patak partján fekvő, idilli előváros, ahol régi parasztházak villákkal váltakoznak, és sok drága kocsit látni. A jólét boldogsága látszat-

ra felhőtlen, a kertekben kőből rakott grillsütő helyek várnak a nyárra, a hinták pedig a gyerekekre, hogy az iskolából vagy óvodából hazaérkezzenek. A gettó háromszáz méterre sincs innen, s Myslava lakói nap mint nap elhaladnak Lunik IX mellett anélkül, hogy valaha is látták vagy a telepre felmerészkedtek volna.

6.

Marie Poirot felajánlotta, hogy hétvégén végigkalauzol Lunik IX-en, ahol három éven át tanulmányozta, hogyan laknak a romák, és ahol lakásról lakásra járva minden egyes családot kikérdezett, hogy hogyan szeretnének lakni. Amikor a város lepusztult házaiból elűzték és az új tömbökbe utalták a romákat, a felső emeleteket eleinte nem voltak hajlandók elfoglalni. Ahhoz voltak hozzászokva, hogy földszintes vagy legfeljebb kétemeletes házakban lakjanak, és eltartott egy ideig, amíg fokról fokra meghódították a felsőbb szinteket. De aztán nem kellett sok idő, s a büszke új lakótelep úgy nézett ki, mintha évtizedekkel korábban építették volna, és azóta egyszer sem tatarozták volna ki. A romák ugyanis, miután bekényszerítették őket egy olyan lakótelepre, amelyet az ő hozzájárulásuk nélkül terveztek és építettek meg, nem érezték jól magukat benne, és nem tudták, hogy több ezer ember ilyen szűk területen hogyan alakíthatja ki mindennapi együttélését elviselhetően; nem ismerték azt az urbánus kultúrát, amelyben ki-ki magának él, s szomszédjának meghagyja az anonimitás békéjét, hanem szokásuk szerint személyes viszonyt létesítettek mindenkivel, aki velük lakott, márpedig ki képes erre több ezer ember esetén?

Mielőtt Marie elvisz a munkahelyére és elmagyarázza nekem, hogyan tárt fel mindent ő, aki kívülről, még hozzá egy idegen országból, ráadásul nő léte hatolt be ebbe a zárt társadalomba, egyedül akartam szemügyre venni a helyet. Bárki, akinek Kassán elmeséltem, hogy a Lunik IX meglátogatására készülök, rémülten eltanácsolt tőle. Egyetemi docensek, akik egy egész akadémiai életen át a felvilágosodás és tudományos kritika eszményeiért küzdöttek, úgy intettek, mintha odafönn, a cigányoknál az életem forogna kockán; fiatalemberek, akik végigcsavarogták fél Európát, Amszterdamban füveztek, a Costa Braván berúgtak, Londonban pedig a parkban éjszakáztak, elképedtek ennyi értelmetlen merészség láttán. Olyan benyomásom volt, hogy e sok-sok szívélyes pofa szemében máris ellenszenvessé válok, csak mert ahelyett, hogy a Műszaki Múzeumot vagy a Miklós-börtönt akarnám megtekinteni, mindenáron abba a városrészbe akarok eljutni, amelyről sokszor csak az én kérdéseim juttatták eszükbe, hogy ők maguk egyáltalán nem is ismerik.

A taxisofőr lent állt meg, ott, ahol a városi buszjárat is megáll, és még a borraival kedvéért sem vette a fáradságot, hogy irántam való megvetését leplezze. Lunik IX valójában két plató, melyek közül az egyik, az alsón egy iskola, egy óvoda és egy futballpálya található. A felső platóra, amely talán háromszáz méter hosszú és kétszáz méter széles, húsz, zömében hatemeletes házat építettek, s ezekből kilenc egymás mellett álló afféle hátsó frontként zárja le a terepet. Amikor egy munkanapon, déltájban, nem minden szorongás nélkül felkaptattam, a házak közötti, a tavaszi esőtől felázott barna réten legalább félezer ember álldogált. Kisebb csoportok folyamatosan vonultak le a buszmegállóhoz, ahonnan mások megrakott bevásárlószatyrokkal jöttek felfelé, az emberek java része, e több száz fő azonban nem ment el és nem jött meg, hanem állt, állt egyedül, kettesével, húszasával a háza előtti aszfaltcsíkon vagy a házak közötti latyakban, állt, cigarettázott, egymással látszólag csak elvétve társalgott, rám pedig ügyet sem vetett. Az ablakokból, amelyek, már ha egyáltalán be voltak üvegezve, ebben az évszakban is ki voltak tárva, hangos zene szólt, minden ablakból más, az erkélyek pedig sűrűn tele voltak aggatva fehérneművel, és egy-egy tárgyval voltak felszerelve a műholdas adók vételéhez. A vezetékeket a hatalmas villanyoszlopokról azonban esztelen módon közvetlenül az erkélyen át vitték be a lakásokba, így mintha egy fekete kábelekből és vezetékekből szőtt háló alatt jártam volna. A házak, amelyek távolról fehérnek látszottak, közlelől szürkének, foltosnak bizonyultak, az ablakokat pedig, amelyeken át a kályhacsövek nyíltan pöfékeltek a levegőbe, fekete korom keretezte. Mindenfelé jókora kukák álltak, ezeket azonban nem feltétlenül használta mindenki, akinek eldobnivalója volt. Közöttük meg a kukákon kívül földet ért szemét között gyerekek áttekinthetetlen sokasága futkározott, és sétámon számtalan sápadt gyerek jött szembe velem, akinek már magának is gyereke volt, vagy ádázul fújva a füstöt, maga is gyereket várt.

Tettem egy nagy kört a platón, s ha valakinek bólintottam, visszabólintott, és akinek köszöntem, az vissza is köszönt. Az emberek nem néztek rám ellenségesen, hanem egyáltalán nem néztek rám, s noha leginkább csak ácsorgással-álldogálással voltak elfoglalva, ez a tevékenység olyannyira lekötötte őket, hogy más egyébre a jelek szerint nem maradt erejük. Nem történt semmi, semmi veszélyes vagy izgalmas, de minél tovább időztem ott, annál erősebben éreztem, milyen súlyosan és bénítóan nehezedik a telepre ez a semmi. Erőt vettem magamon, hogy ne gyorsítsam meg lépteimet, hanem ugyanolyan kimérten fejezzem be körömet, ahogyan kezdtem. Amikor visszaértem a kiindulóponthoz, és rátértem az útra, amely a lenti buszmegállóhoz vitt, megfordultam, és láttam, hogy ötszáz ember követ szemmel.

7.

Amikor kicsit előbbre jutott tanulmányával, hogy miként lehetne javítani a Lunik IX-ben élő romák lakásviszonyain és szociális helyzetén, Marie Poirot-nak feltűnt, hogy egészen mások az eredmények, mint amire számított. Egy háromszobás lakásban átlagosan tizenkét-tizenhat ember lakott, s Marie abból indult ki, hogy az áttelepítettek mit sem óhajtanak hevesebben, mint hogy nagyobb lakáshoz jussanak. De a legtöbben különös módon elégedettek voltak lakásuk méretével és felszerelésével. A legtöbb roma számára magától értetődő volt, hogy együtt maradjon szüleivel és hajadon vagy nőtlen testvéreivel akkor is, ha maga már családot alapított, és gyors egymásutánban három-négy gyereke született. Szegény az, akinek egyedül kell élnie, akit nem vesznek körül rokonok! A legtöbben azt akarták, hogy a folyton elromló tűzhely és televízió javuljon meg egykettőre és úgymond magától; szenvedni attól a megvetéstől szenvedtek, amely részük lett, mihelyt kiléptek a gettóból, hogy bevásároljanak a városban vagy megjelenjenek a hivatalban; felháborodni meg amiatt az új törvény miatt háborodtak fel, melynek értelmében már csak akkor fizetik ki teljesen a szociális segélyt, ha a gyerekek rendszeresen járnak iskolába. A szabályozás, amelyet roma önszegélyező csoportok jóakaró oktatói szakemberekkel együtt dolgoztak ki, azt kívánta elérni, hogy a következő nemzedék képzetlenebb legyen, és így képes legyen szakmát tanulni. A mostani harmincasok ugyanis, ha egyáltalán, csak néhány évig jártak iskolába, ahol rendszerint elkülönítették őket a fehérektől – ahogy a nem-romákat ők nevezik –, és különiskolai osztályokba dugták be őket. Lunik IX-ben következőképp magas a munkanélküliség, ha nem is olyan magas, mint a vidéki slumokban, ahol sok helyütt száz százalékos körüli. De azért Lunik IX-ben is majdnem mindenki szociális segélyből él. Egy egész népcsoport abba a megalázó helyzetbe kényszerül, hogy létbiztonságához semmi egyébbel nem járulhat hozzá, mint a hivatalba járással. A munkaerőpiacról kirekesztvén, a szociális segélyek piacán kell helytállniuk. A szociális csalás, az őket igazában nem megillető juttatások kicsalogatása az a terület, ahol a felnőtt romának – az övéiről gondoskodó jó apaként – bizonyítania kell. Ő ebben sem erkölcsi rosszat, sem társadalmilag kártékonyat nem lát, hanem úgyszólván az egyetlen jövedelemszerzési módot, amelyben tapasztalattal és ügyességgel viheti valamire.

A lenézés, amelyben a romák élnek, réges-rég önmegvetésbe fordult át, s a nyomorhoz, amelyben élnek, hozzátartozik az egymás közti viszonyukat szabályozó kizsákmányolás is. Lunik IX osztálytársadalom, s Marie egyik barátja úgy sejtette, hogy ebben a slumban biztosan él két-

három milliomos is. Mivel a romák egyetlen banktól sem kapnak hitelt, kialakult közöttük a pénzkölcsönzők és uzsorások saját kasztja, amely az adósságbehajtók kasztjával veszi körül magát. Aki egyszer eladósodik, a rabszolgaság peremén él, hisz saját erejéből soha nem képes annyi pénzt keresni, hogy adósságát uzsorakamatostul visszafizesse. Az uzsorások évek óta európai koldulótúrákat szerveznek adósaiknak. Útlevéllal és vízummal látják el, és hatvan-nyolcvan fős csoportokban küldik szét őket a Nyugat jóléti országaiba. Belgium például meg akarta spórolni a hosszadalmas menedékkérelmi procedúrát, és a legutóbbi időkhöz prémiumot fizetett minden romának, aki kijelentette, hogy hajlandó ismét hazamenni. Két éve emlékezetes színjátéknak lehettek szemtanúi a kassaiak: húsz belga taxiból álló oszlop érkezett Lunik IX-be, minden taxiban három-három romával. Az utat egy flamand vidéki város vezetése állta, amely boldog volt, hogy különösebb felhajtás nélkül sikerült megszabadulnia a hatvan koldustól. A taxik még el sem hagyták a gettót, s a rokonok és barátok még meg sem ölelték a hazatérteket, a fejprémiumot már mindenkitől behajtották. A Belgiumból jövők ezzel korántsem szabadultak ki adós rabszolgaságukból, mert azzal, amit hazahoztak, csak a kamatokat térítették meg. Gyilkos nagyléptékben a Világbank meg a Nemzetközi Valutaalap sem jár el másképp a harmadik világ éhező országaival, miért háborodnánk fel hát, hogy kicsiben ugyanígy bánnak romák a romákkal? Az uzsoramilliomosok azonban a nemzetközi pénzügyi szakemberektől eltérően nem a nyomortól távol, szebb tájakra épült álmovillákban élnek, hanem magában a gettóban, hatalmuk ugyanis a jelenlétben alapszik. S e hatalom abban is megnyilvánul, hogy a könyörtelenül kizsákmányoltakat a boldogság pillanataival ajándékozzák meg, fogadóünnepekkel, amelyekhez nagyvonalúan állják az italt, lakodalmakkal, amelyekhez ők fizetik az ajándékokat. A romák, akik Nyugat-Európa városaiban alázatosan kéregetnek, sokszor ilyen adós rabszolgák, akiket uzsoraik előre megszabott utakra küldenek; és mindig elkísérik őket az uzsorások vazallusai, akik adott esetben kapcsolatot tartanak a rendőrséggel és hatóságokkal, estéről estére beszedik az összekoldult pénzt, s uruknak azért is felelnek, hogy adósaik mind újra hazatérjenek, hisz adósként szeretné megtartani magának őket.

Szerettem volna időpontot kérni Lunik IX roma polgármesterétől, de fontos hivatalos ügyekben elutazott. Különböző okokból, amelyek közt a hagyomány és becsület, agyafúrtság és könyörtelenség, pénz, nagyvonalúság és erőszak egyaránt megtalálható, a település legbefolyásosabb férfijai elismerték különleges pozíciójában. Lunik IX nem lassú bevándorlással, hanem az adminisztratív intézkedések láncolata révén vált romateleppé. A polgármesternek így kevés köze van a vajdához vagy mujálóhoz, akit a

hagyományos – az utóbbi évtizedek során szinte kivétel nélkül szétrombolt – közösségekben általánosan tisztelték és alkalmasnak tartották rá, hogy igazságosan rendezze a belső viszályokat, kifelé pedig képviselje a köz ügyét. A városi slumok polgármesterei gyakran inkább az aktuális rendszer biztos támaszai, akiknek nem érdeke, hogy bármi is megváltozzék, a gyerekek iskolába járjanak, szakmát tanuljanak, s ezáltal bizonyos fokú függetlenségre tegyenek szert. Uralmuk azon a törvénytelen ségen alapszik, amelyből képesek a maguk hatalmát kisajtolni. Lunik IX előző polgármesterét meglátogatták az EU magas rangú képviselői, akik éppen tőle akarták megtudni, hogyan tudnák a romákat az unió birodalmi területétől tartósan távol tartani, s noha azóta börtönben ül kábítószer-, fegyverkereskedelem és uzsorázás miatt, általa kijelölt utódjánál Európa hivatalos képviselői továbbra is egymásnak adogatják a kilincset. Emez államférfiúként felpanaszolja nekik a romák jogfosztását, egyben árgus szemekkel vigyáz, hogy ez a jogfosztottság fennmaradjon. Hisz ha védeneci nélkül is igazságot kapnának, nem volna szükségük rá, s ha gyerekeik szakmát tanulhatnának, nem küldhetnék őket koldusként Európába, s ha létezne egy művelt romaréteg, akkor uralma alapjai lennének oda.

Lunik IX-ben is találkoztam egy maréknyi romával, akik felsőbb iskolát végeztek, és aktív keresők voltak. Ők valamennyien ki voltak taszítva a romák közösségéből, és néhány ide sodródott fehérrel együtt éltek a telep legszélén álló házban. Árulónak bélyegezték őket, akik nem tisztelik a régi szokásokat, és az új uraktól megtagadják a tiszteletet, sajátjaik kiközösítették őket, a kassai polgárok pedig ugyanúgy lenézték őket, mint a többi romát.

8.

Jókora zűrzavar volt, amit láttam, hömpölygő, vibráló összevisszaság. Aki slumba keveredik, eleinte veszélyes terepnek véli, ahol felbomlott a rend, és az önkény az úr. Kaotikusnak, kiszámíthatatlannak látja, amit lát, mert működésében nem képes sem célt, sem struktúrát felismerni, hanem csak szeszélyt, végzetet, a pillanat kényuralmát. Lunik IX-ben egyik ház ugyanolyannak tűnt, mint a másik, mindössze némelyik jobb állapotban volt, mint a többi; a számtalan ember viszont, aki a szabadban volt, látszólag céltalan és esetleges szóródásban töltötte be a terepet, amelyen gyerekek csapatai fogócskáztak, gáncsot vetettek egymásnak, és jöttek-mentek teljes összevisszaságban. Már másodszer, harmadszor jártam idefenn, egyeseket már felismertem, és néhány fickó már hanyagul integetett nekem, de még mindig nem sikerült rájönnöm, milyen titkos szabályok szerint álldögál-

tak, jártak-keltek, töltötték ki kevés cselekvéssel idejüket az itteniek; míg végre meggyőződésemmé vált, hogy erre nincsenek is külön szabályok, s esetleges arabeszkekből szövődik a mozgások szociális geometriája.

Amikor azt hittem, hogy már eleget láttam Lunik IX-ből, Marie Poirot-t vacsorázni hívtam egy vendéglőbe, hogy elbúcsúzzam tőle. Arra gondoltam, hogy az utóbbi években hány furcsa embert ismertem meg utazásaim során, akikkel sokszor nem is valamilyen közös érdek, mint inkább a hasonló tartás fűzött össze, s akiket aztán egytől egyig újra szem elől vesztettem. Keveset tudtam róluk és nem váltak a barátaimmá, ám azzal a bizonyossággal impregnáltak a hideg ellen, hogy mindenfelé vannak emberek, akiket a világ érdekel, nem pedig a világ birtokbavétele.

Néhány nappal korábban szállást váltottam, és a Slovanból egy kis panzióba költöztem át. Ott persze esténként nem figyelhettem meg az újjgazdagok testőreit, sem az újjgazdagok hóbortjait, így sokat csavarogtam az óváros utcáin, de egyetlen olyan kocsmát sem sikerült találnom, ahol szlovák ételeket főztek volna. Ezúttal Bill vendéglőjében kötöttünk ki, amelyről csak lassanként derült ki, hogy mindenestül Bill Clinton mítoszának van szentelve. A pincehelyiség falain arkansasi és washingtoni fényképek lógtak, a bárpult fölött egy szaxofont helyeztek el, az étlap pedig olyan ínycségekre volt szakosodva, mint az entrecote à la Bill. Marie mintegy mellékesen megkérdezte, feltűnt-e nekem, hogyan játszanak Lunik IX-ben a gyerekek. Láttam őket magam előtt, amint visítova, felszabadultan, koszosan szaladgálnak, beleugrálnak a tócsákba, folyton egyszerre egy egész rakásnyi, akiket egyetlen felnőtt sem intett nyugalomra vagy teremtett rendre, és emlékeztem, hogy a nyomasztó hangulat, a telepre nehezedő ideges eseménytelenség ellenére azt gondoltam: ez itt legalább a gyerekeknek paradicsom. Megvolt az a mozgásterük, ami a városi gyerekeknek szinte már soha nincs meg, s egy kiokítástól és pátyolgatástól egyaránt mentes térben mozogtak, amelytől másutt élő kortársaikat réges-rég könyörtelenül megfosztották.

Marie-nak egy év kellett ahhoz, hogy rájöjjön: még a legkisebb gyerekek is pontosan tudják, kivel játszhatnak, és milyen helyeket kell kerülniük nekik, akik látszólag olyan gondtalanul csatangolnak. Mivel a romák a szociális ranglétra legalján helyezkednek el, hajlamosak vagyunk naiv jóindulattal egységes, tarka, csupa elnyomottból álló népességnek tartani őket. Hogy Lunik IX-ben osztálykülönbségek uralkodnak, arról értesültem; ám hogy ez ráadásul még egy merev osztálytársadalom is, azt saját megfigyelésből még jó ideig nem lettem volna képes fölismerni. Való igaz, némelyik gyerek nagyon elhanyagolt volt, nem csak a szakadt ruhájára tapadt kosz, de a képére is, s az ilyenek most, a márciusi hidegben is meztláb

vagy fél pár cipőben futkároztak, míg a többiek talán vadabban játszottak, mint ahogy nálunk szokás, de az évszaknak és a gyerekdivatnak is megfelelően voltak öltöztetve. Való igaz, némelyik ház elfogadható állapotban volt, másoknak meg egyetlen ablakán sem volt üveg. A legtöbb folyosó limlommal volt tele, de az egyik házban, az új épületekből álló hátsó front végén a lépcsőház homályában egy állati tetembe botlottam, amely ott hevert, enyészett, és senki nem takarította el.

Lunik IX-be, tudtam meg, Kassa óvárosából és a környék néhány településéről három különböző kaszt tagjait költöztették át. A legfelső kasztot a romák adták ki, az ő nevük, mint tudott, embert jelent. A középső kasztot cigániknak nevezte Marie – a névből a csibész, csirkefogó félig becsmérlő, félig elismerő jelentését hallani ki. A romák és cigánikok ugyan megkülönböztették egymást és elhatárolódtak egymástól, ám napi érintkezésben álltak egymással; az is előfordult, hogy egy cigánika romához ment feleségül, a két kaszt között így nem voltak áthághatatlan határok. A legalsó, az indiai érinthetetlenekéhez hasonló kasztba viszont a degesiket taszították. A roma asszonyok szóvá tették, hogy gyerekeiknek az óvodában egy szobában kell játszaniuk a degesi gyerekekkel; mikor pedig a telep nagy rétjén, ahol se kerítés, se jelzés nincs, soha nem kell érintkezésbe kerülniük egymással. Lunik IX-et, e slumot, amelynek lényege, hogy a városiak számára láthatatlan, újfent csak láthatatlan határok szeltek át. Egy degesi meg sem kísérelhette, hogy egy roma otthonába, hát még a családjába behatoljon. Tisztátalannak számított, és akinek dolga akadt vele, maga is tisztátalanná válhatott. Degesi ugyanis annyit jelent: kutyaevő.

9.

A Hotel Centrum egyike volt azoknak a pöffeszkedő szállodaépületeknek, amelyek a valós szocializmus bukásával maguk is kiszolgáltak. Azelőtt megbízhatóan megtöltötték őket a baráti államok küldöttségei, amelyeknek mindig akadt valami látogatni-, leleplezni-, ellenőrizni- vagy terveznivalójuk. A keleti tömb széthullásával Kelet-Szlovákia lecsatolt peremvidékké vált, ahová már senki nem látogatott, amellyel már szinte senkinek nem voltak tervei, s ahol már a csehszlovák fegyveripart és titoknokait sem kellett ellenőrizni. Vendégek ugyan már alig akadtak, a Hotel Centrum mégis remekül megbirkózott a magángazdaság korába való átmenettel. A szobákat az újonnan létrejövő, sokszor egykettőre becsődölő és más név alatt újjáalapított cégeknek adták bérbe, s amikor beléptem a cégtáblákkal zsúfolásig kitapétázott előcsarnokba, egy galambdúcban éreztem magam. Az emberek izgatottan jöttek-mentek, vagy inkább ló-

tottak-futottak, feltehetően azért, hogy gyorsabban állítsák talpra a gazdaságot. Ki a szafariutakat szervező irodát kereste a néhai 114-esben, ki a válóperes ügyvédet a 204-esben, a cégalapító ügynökséget a 300-astól a 311-esig, vagy egy magán-telefontársaságot, amely a fél negyedik emeletet kibérelte.

A Roma Press Agency és a Media Monitoring Egyesület szobái a hetedik emeleten voltak, s amikor beléptem, odabenn vagy tíz fiatal munkatárs tett-vett. Maria Hornáková húsz év körüli lehetett, hosszú, fekete haja fényesen csillogott, fekete szemöldöke alatt tüzes fekete szempár világitott – mit mondjak, Maria a roma szépség élő szobra volt. Még csak pár hete voltam az országban, de már szinte magától értetődően megesett velem, hogy egy emberben először a romát azonosítottam, később pedig csodálkoztam, hogy egy teljesen normális emberrel ismerkedtem meg, aki nem mintapéldánynak, hanem egyénnek érzi magát. Maria Hornáková megmutatta nekem a szobákat, és elmagyarázta, hogy mik a teendői. De hangsúlyozta, hogy ő itt csak titkárnő, és bár szereti a munkáját, semmiféle elkötelezettséget nem érez, hogy éppen itt dolgozzék. Inkább annak örült, hogy sikerült egy jó munkahelyet találnia, ami a kassai fiatalok számára eleve nem magától értetődő, egy roma lány esetében pedig a szerencsés kivételt jelenti. Kassától fél órára nőtt fel egy faluban, és a szülei járatták iskolába. Előnyt jelentett, mondja, hogy azon a településen néhány, de nem túl sok roma élt, mert egy-egy roma származású gyereket, ha tanulékonynak bizonyul, nem mustrálnak ki eleve az általános iskolában. Ám ha a diákok harmadát, vagy netán felét is kiteszik, mindenestül különosztályba dugják őket. Az igazgatók ezt azzal indokolják, hogy ezek a gyerekek eleve nagy hiányokkal kerülnek iskolába, s csak a különosztályokban kaphatják meg a nekik járó támogatást; igazában legtöbbször a többi gyerekek szülei azok, akik nyomást gyakorolnak az iskolavezetésre, mondván, átviszik gyerekeiket a szomszéd falu iskolájába, ha roma gyerekekkel kell egy osztályban ülniük. Maria Hornáková mindenestre szívósan küzdött, s az általános iskola után a gimnáziumot is elvégezte. Igyekezetében, hogy felsőbb végzettséget szerezzen, családjá is támogatta – roma családoknál ez nem ritka, de korántsem általános.

A fehérek előítéletein, félelmén és tudatlanságán kívül ugyanis a romák előítéletei, félelme és tudatlansága jelentették a problémát. Főleg a férfiakéi. Ők már jó ideje százalmas helyzetben leledztek, amelyben százalmas módon be is rendezkedtek. A férfi hagyományosan a család feje volt, s büszke arra, hogy családjá sok lelket számlált. Csakhogy immár semmit nem tudott nyújtani a családjának, a szakmák, amelyekkel egykor a kenyerét kereste, kihaltak, sok esetben még a készségeket is elfeledte, ame-

lyekkel kézműves szakmáját gyakorolta, és olyannyira elveszítette egykori önmagát, hogy már azt sem tudta, hogy a kunyhót, amelyben lakik, hogyan kell megjavítani. Családbeli rangja a jobb idők megkopott emlékére épült, amelyek jók soha nem voltak, de valamikor jobbak, mint ma, egy olyan hagyományra, amely teljesen felbomlott. Olyan pátriárka lett belőle, akinek immár semmi nem szólt az uralma mellett, csak az, hogy már mindig is létezett. A pozíció, amelyet a férfi mint tisztelendő s a legfontosabb családi döntéseket meghozó családfő betöltött, igazában tarthatatlanná vált, ezért is tiltakozott oly sok férfi az ellen, hogy a gyerekei iskolába járjanak. Míg az asszonyok azon igyekeztek, hogy a gyerekek összeszedjék a holmijukat és időben elinduljanak otthonról, a férfiak kicsúfolták az ilyen igyekezetet, amely csak a számító gádzsikhoz méltó, romákhoz nem. Nem akartak olyan gyerekeket, akik többet tudnak, mint ők, és végképp nem akartak olyan lányutódokat, akik képzetebbek náluk.

Ha tíz-húsz év múlva felnőtt a romák új nemzedéke, amely legalább az általános iskolát elvégezte, vége lesz e férfiak hatalmának, becsületének, büszkeségének. Egzisztenciájukért javarészt már most is oly mód küzdöttek meg, hogy ácsorogtak és közben akadályozták a nőket abban, hogy rendben tartsák a házat, és iskolába küldjék a gyerekeket. Akkor viszont már álldogálni sem fognak, igyekezve az olyan szabad emberek büszke benyomását kelteni, akik álldogálnak, mert éppen álldogálni van kedvük, hanem pálinkás üveggel a kezükben fekszenek majd a koszban, mint az utolsó indiánok.

